

УДК 373.5:37.013(477-25)«18»

Штрихи до соціокультурного портрета педагогів київських гімназій: Микола Володимирович Стороженко

О.А. МОСКАЛЕНКО

Київський університет ім. Б.Грінченка, м. Київ, E-mail: proksenir@ukr.net

Авторське резюме

Досліджено життєвий шлях та педагогічну діяльність українського історика, громадського та освітнього діяча Миколи Володимировича Стороженка (1862-1942) в цілому, період його директорства у 1909-1919 рр. у Першій Київській гімназії. Відзначено, що як історик М. В. Стороженко сформувався в інтелектуально-культурному середовищі Київської документальної школи В. Б. Антоновича, під керівництвом якого успішно займався дослідженням історії України, був добре знайомий із багатьма представниками українських наукових та громадських кіл кінця XIX – початку XX ст., вів активне громадське життя як член Київської Археографічної Комісії, Історичного товариства Нестора-літописця, співробітник часописів «Киевская старина», «Исторический Вестник», «Русская Мысль», земський діяч на Пирятинщині, належав до діячів малоросійського дворянства консервативної орієнтації, які започаткували низку наукових, культурних, освітніх та громадських проектів, походив із старовинного старшинського роду, відомого із XVII ст. Обґрунтовано, що багатолітня педагогічно-адміністративна діяльність М. В. Стороженка сприяла тому, що він досконало із середини знав систему існування та фінансування середньої освіти, урядову політику Міністерства народної освіти як службовець і адміністратор, нагальні потреби гімназій і освітян. Доведено, що М. В. Стороженко займає достойне місце серед низки культурно-освітніх діячів Києва кінця XIX – початку XX ст., які своєю діяльністю впливали на процеси формування та виховання соціокультурного середовища Києва, генерували традиції освіти і культури міста, були причетні до витворення комплексного соціокультурного портрета педагогів київських гімназій на тлі своєї доби.

Ключові слова: Микола Володимирович Стороженко, педагог, історик, директор, Перша Київська гімназія, Київ, соціокультурний портрет, кінець XIX – початок XX ст.

Traits to the social cultural portrait of pedagogues of Kyiv's gymnasium: Mykola Volodymyrovych Storoshenko

O.A. MOSKALENKO

B.Grinchenko Kyiv university, Kyiv, Ukraine, E-mail: proksenir@ukr.net

Abstract

It is investigated the life and the pedagogical activity of Ukrainian historian, public and educational worker Mykola Volodymyrovych Storozhenko (1862-1942) in a whole, and the period of his directorship in 1909-1919 in the First Kyev's gymnasium. It is noted that as a historian Mykola Storozhenko was formed in the intellectual and cultural environment of the Kyiv documentary school of Volodymyr Antonovych, under whose direction he was successfully engaged in researching of the history of Ukraine; he was very familiar with many representatives of the Ukrainian scientific and public communities in the end of the XIX – at the beginning of the XX centuries; he was active in the Ukrainian community life as a member of the Kyiv Archaeographic Commission and the Historical Society of Nestor the Chronicler, as a member of journals «Kievan antiquity», «Historical Journal», «Russian Thought», a district activist in the Piryatinschina; he had a family origin from the old petty officers family, well-known since the XVII century. It is proved that the long-term Mykola Storozhenko educational and administrative activities contributed to the fact that he perfectly from the inside knew the system of existence and financing of the secondary education, the government policy of the Ministry of public education as an employee and the administrator, the urgent needs of gymnasiums and pedagogues. It is proved that Mykola Storozhenko occupies a worthy place among the cultural and educational figures of the end of the XIX – at the beginning of the XX centuries in Kyiv, whose activities influenced on the formation and education of Kyiv social and cultural environment, who generated a tradition of education and culture of the city, and were involved in the creation of an integrated socio-cultural portrait of pedagogues of Kyiv's gymnasium of their time.

Keywords: Mykola Volodymyrovych Storozhenko, pedagogue, historian, director, First Kyiv Gymnasium, Kyiv, socio-cultural portrait of the end of the XIX – the beginning XX centuries.

Постановка проблеми. У формуванні традицій освіти в Україні важливе місце належить освітньому потенціалу Києва, викладацька інтелігенція якого в усі часи формувала і сьогодні продовжує формувати соціокультурне середовище міста. Створення комплексного соціокуль-

турного портрета педагогів гімназій Києва другої половини XIX – початку XX ст. дозволить визначити їхнє місце, роль і внесок у процеси формування та виховання соціокультурного середовища Києва, у творення традицій освіти і культури у зазначений період, отримати ціліс-

© О.А. Москаленко, 2016

ну картину з даної проблеми. Серед низки освітніх діячів Києва кінця XIX – початку XX ст. достойне місце належить українському історику, педагогу, громадському й освітньому діячу Миколі Володимировичу Стороженку (1862–1942).

Висвітлення життя та педагогічної діяльності М. В. Стороженка в цілому, а також під час його директорства у 1909–1919 рр. у Першій Київській гімназії допоможе у створенні комплексного соціокультурного портрета педагогів київських гімназій, якого у сучасній історичній літературі ще немає.

Микола Володимирович Стороженко прожив довге, цікаве й наповнене щоденною роботою життя, залишив по собі праці й спогади. Він був українським істориком, громадським та освітнім діячем. Життєвий та творчий шлях М. В. Стороженка дослідники поділяють на два періоди: український (1862–1919) та югославський еміграційний (1919–1942). Український період (1862–1919) життя та діяльності М. В. Стороженка докладно відтворений у біографічному нарисі В. І. Ульяновським як передмова до спогадів М. В. Стороженка «З мого життя», виданих у Києві у 2005 р. Дослідник відзначив три етапи життєвого шляху М. В. Стороженка: «малоросійство», «російство» та «українізм», що відповідало суспільно-політичним поглядам М. В. Стороженка [11] В. І. Ульяновським. Югославський еміграційний період життя та діяльності М. В. Стороженка (1919–1942) дослідники окреслюють частково через відсутність югославського архіву.

Мета дослідження: розглянути життєвий шлях та педагогічну діяльність М. В. Стороженка в цілому, а також період його директорства у 1909–1919 рр. у Першій Київській гімназії для створення комплексного соціокультурного портрета педагогів київських гімназій.

Аналіз досліджень і публікацій. Висвітлення педагогічної діяльності М. В. Стороженка дещо розкрито в історичній літературі. Безсумнівно, що його робота на посаді інспектора народних училищ Київської губернії, діяльність на посаді директора Четвертої Київської гімназії у 1895–1909 рр. та Першої Київської гімназії у 1909–1919 рр. вплинула на розуміння ним проблем самого існування середніх навчальних закладів, їхнього фінансування, нагальних проблем освіти.

Важливий внесок у дослідження біографії та науково-освітньої діяльності М. В. Стороженка здійснив історик В. І. Ульяновський, який у своїй праці «Три «лики» Миколи Стороженка» звернув увагу на його педагогічну діяльність, роботу над підготовкою до зустрічі царя Миколи II у приміщенні Першої Київської гімназії у вересні 1911 р., проаналізував педагогічну діяльність М. В. Стороженка на посаді директора [11, с. 5–93].

Біографічну інформацію про життя та діяльність М. В. Стороженка містить замітка Сер-

гія Білокопя у бібліографічному довіднику [1, с. 273–274].

Н. В. Пазюра заторкнула питання про біографію М. В. Стороженка, його працю у Першій гімназії та соціокультурне оточення [4]. Вона ж розповіла про «невідому автобіографію» М. В. Стороженка, прослідкувала його листування із вихованцями Першої Імператорської Олександрівської гімназії Сергієм та Леонідом Лифарями. У переписці відбивалися наміри педагога та студентів опублікувати спогади про Першу Київську гімназію в збірці під назвою «Силуети київських педагогів» [3].

Виклад основного матеріалу. Видатний український історик і педагог Микола Володимирович Стороженко народився 29 травня 1862 р. у родині великого землевласника, інспектора Харківського університету Володимира Андрійовича Стороженка у селі Велика Круча, яке у наш час носить назву Новоселивка, Гребінківського району Полтавської області. М. В. Стороженко походив із старовинного старшинського роду, який був відомий із XVII ст.: «Стороженки – дворянський род, происходящий от Ивана Стороженка, который после Андрусовского мира переселился с правой стороны Днепра на левую, и был полковником Прилуцким» [15, с. 710].

М. В. Стороженко закінчив із золотою медаллю Другу Київську гімназію, у 1881–1885 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, який закінчив у 1886 р. із ступенем кандидата [1, с. 273].

М. В. Стороженко був учнем професора В. Б. Антоновича, під керівництвом якого успішно займався дослідженням історії України. Своє перше враження від Володимира Боніфатієвича споминав: «Ото побачив я вперше, який то Антонович, що про нього чув я, як гомоніли хлопці у нашій гімназії, згадуючи його ім'я, мов якої незвичайної людини. Заздрісно було мені дивитися, як до нього підходили студенти та він люб'язно із ними балакав. Не спадало мені тоді й на думку, що він колись зробиться і для мене близькою людиною» [5, с. 155].

Про роки навчання в Університеті Св. Володимира М. В. Стороженко пригадував: «Як поступив я до Університету, то слухав аж троє курсів професора В. Б. Антоновича: «Історія Великого князівства Литовсько-Руського», «Історія малоруського козацтва», «Джерела для історії Південної та Західної Русі». Усі троє курсів були записані студентами, та їх було відлітографовано. То й малися примірники і в моїй книгозбірні» [5, с. 155].

Про свого вчителя згадував: «Він ніколи не читав своїх лекцій по рукопису, а повсегда, було сяде на кафедру, ізгорне до купи поперед грудей, та мов трохи хитаючись, закинувши ногу на ногу та обводячи поглядом слухачів,

яких надходило великий гурт з усіх факультетів, спокійно та тихо проказував свою лекцію, мов уперше складаючи її зміст. Се не була якась риторична, задалегідь складена промова, а приязне ласкаве оповідання старшої досвідченої людини для молоді, про те, що він повичитував по тих літописах, хроніках та актах, про минуле життя рідного краю, як воно надрукувалося у його мозку та з'явилося перед його духовими очима крізь «призму» історичної критики» [5, с. 155-156].

Написав М. В. Стороженко і про своє особисте життя: «2 лютого 1900 року оженився я на меншій дочці князя Давида Дмитровича Жевахова із села Линовиця, брата у других моєї матері, що я вже про нього вище згадував, Варці. 15 жовтня 1902 уродився у нас син Володимир, на жаль, кволий, то й возила його мати скрізь, і до Ялти, й до Абхазії, й до Петербурга, а далі лікарі нарадили їй оселитися під станцію Любань так званої Миколаївської залізничі біля Петербурга, нібито здоровіший клімат був для нього пользовитіший, то й купила вона там оселю зі шматком поля та гаю, то він і протяг тамечки кілька років, та й вмер. Залишився я сам із моєю матір'ю, що дожила до 29 серпня 1916 року. Розбивав я тугу неприкидною працею, утішаючися чужими дітьми та перебуваючи взимку у Києві, а влітку у Кручі, яку моя мати надвище усього кохали, бо змалку там зросли» [5, с. 250-251].

М. В. Стороженко вів активне громадське життя: був членом Київської Археографічної Комісії, Історичного товариства Нестора-літописця, співробітником часопису «Киевская старина», журналів «Исторический Вестник», «Русская Мысль», земським діячем на Пирятинщині.

Переконання М. В. Стороженка зазнали дивовижної політичної еволюції. Він був членом Старої Громади, автором українських віршів, після відходу від Старої Громади змінив свої погляди і увійшов до Київського клубу руських націоналістів, організації з правонаціоналістичним спрямуванням, на еміграції він повернувся до українства, проводив велику громадську та педагогічну роботу.

У 1888 р. М. В. Стороженко був приват-доцентом Санкт-Петербурзького університету. Із 1889 р. він працював інспектором народних шкіл на Чернігівщині, а у 1891–1895 рр. – на Київщині. У 1895–1909 рр. М. В. Стороженко був директором Четвертої Київської гімназії, а у 1909–1919 рр. – директором Першої Київської гімназії, про що він пригадував: «Бувши директором гімназії у Києві з 1895 р. аж до 1909 року – Четвертої, а з 1909 року до 27 листопада 1919 р. – Першої, про що я, може, колись докладніше оповім, утішався я тією молоддю, що мене раз у раз обколювала. В Першій гімназії було без малого не тисяча хлопців, та в дівочій так званої княгині Ольги гімназії

було із сімсот дівчат. Клопоту було багацько, то й не помічав я, як бігло життя у постійних відносинах із тими молодими поколіннями, що змінювалися, як тая вода у річці. А бували гарні діти, що й тепер їх з утіхою згадую» [5, с. 251].

Багатолітня педагогічно-адміністративна діяльність М. В. Стороженка сприяла тому, що він досконало знав систему середньої освіти із середини, урядову політику Міністерства народної освіти як службовець і адміністратор, потреби гімназій і кошти, які реально виділялись на них.

Весь цей час М. В. Стороженко продовжував займатися дослідженням історії України та публікував свої статті. М. В. Стороженко був автором документальних праць з історії України XVII-XVIII ст., які були опубліковані Київською Археографічною Комісією в «Архиве Юго-Западной России» [6], в журналі «Университетские Известия» Університету Св. Володимира [7], у часописі «Киевская старина» [8; 9; 10].

Наталя Новохатня простежила бібліографію праць М. В. Стороженка за 1884-1942 рр. [2]. Як історик М. В. Стороженко сформувався в інтелектуальному та культурному середовищі Київської документальної школи В. Б. Антоновича. Він був дуже добре знайомий із багатьма представниками українських наукових та громадських кіл кінця XIX – початку XX ст. М. В. Стороженко належав до діячів малоросійського дворянства консервативної орієнтації, які започаткували низку наукових, культурних, освітніх та громадських проєктів. Зокрема, брати Стороженки фінансували видання чотирьох томів «Малоросійського родословника» Вадима Модзалевського та видавали серію документів і матеріалів із родинного архіву «Стороженки: Фамільний архив» протягом 1902-1910 рр. Проте на початку XX ст. у зв'язку з політизацією українського громадського руху та обставинами приватного життя М. В. Стороженко еволюціонував у бік російського націоналізму, співпрацював із «Клубом русских националистов города Киева» та газетою «Киевлянин». За доби Української революції 1917-1921 рр. М. В. Стороженко повернувся до українства, співпрацював із Українською академією наук. За часів Директорії Української Народної Республіки М. В. Стороженко був ув'язнений як неблагонадійний елемент (грудень 1918 - лютий 1919). 27 листопада 1919 р. М. В. Стороженко емігрував у Туреччину, потім переїхав у Югославію, де займався викладацькою роботою, прийняв запрошення обійняти посаду інспектора класів Маріїнського Донського ін-ту шляхетних дівчат, евакуйованого з Ростова-на-Дону до Білої Церкви в Югославії. За ініціативи Дмитра Дорошенка написав українською мовою спогади «З мого життя», які були вперше видані 2005 р. у Києві [1, с.273-274].

У спогадах «З мого життя» М. В. Сторо-

женко розповів про своє життя, рідну Велику Кручу, про громадське, суспільно-політичне, культурне життя підросійської України кінця XIX – початку XX ст., про українських наукових та громадських діячів того часу з якими звела його доля, про П. О. Куліша, М. В. Лисенка, братів П. Я. і І. Я. Рудченків, В. Б. Антоновича, О. М. Лазаревського, В. П. Горленка, П. Г. Житецького, О. І. Левицького та багатьох інших [5]. «У Першій гімназії вчилися та й закінчили її із срібними медалями у 1913 року та у 1914 року двоє старших моїх небожів, синів мого брата Андрія. То й, було улітку приїздили вони, на ім'я Володимир та Яків, ще й третій менший Андрій, до Кручі гостювати до баби та дядька, зі своїми доглядачами, а то студентами, найбільш із моїх таки учнів, а саме Михайлом Львовичем Гжицьким, Володимиром Івановичем Воловиком, Леонтієм Даниловичем (забув ім'я) та Володимиром Броніславовичем Селіхановичем [4, с. 251].

Серед навчальних закладів України XIX - XX ст. Першій Київській гімназії надавалось особливе значення. Від часу заснування 5 листопада 1809 р. Першої гімназії за наказом Олександра I та до кінця XIX ст. її статус та фінансування постійно зростали. Серед випускників гімназії було багато відомих діячів: письменники М. Булгаков, К. Паустовський, В. Авсієнко; історики М. Закревський, В. Базилевич, І. Луцицький, О. Піскорський, В. Шульгін; радянський державний діяч А. Луначарський та багато інших. Серед викладачів Першої гімназії варто згадати М. Берлінського, В. Домбровського, М. Костомарова, Я. Шульгіна, П. Голубовського, О. Андріяшева, Ю. Яворського та багатьох інших [4, с.135]. За сто років свого існування Перша Київська гімназія набула статусу потужного навчально-виховного центру, із власними викладацькими традиціями та історією.

25 серпня 1909 р. директором Першої Київської гімназії було призначено М. В. Стороженка, який на це призначення відреагував прохолодно. Проте згодом він не тільки вписався у традиції гімназії, а й розвивав заклад, створював вакансії для вчителів, нові навчальні кабінети історичний, географічний та природничо-історичний. Директор Стороженко розширив науково-методичну базу закладу, збільшив замовлення навчальної літератури і обладнання із закордону. Як керівник гімназії М. В. Стороженко постійно дбав про підбір кадрів, підвищував їхній науково-методичний і культурний рівень, вболівав про рівень їхньої навчальної та наукової роботи, ведення документації, упорядкування роботи архіву гімназії, контролював якість особового складу педагогів. Здійснював керівництво і контроль за діяльністю викладачів і вихованців гімназії [4, с. 140].

Перша Київська гімназія проводила численні прийоми та виставки у рамках тогочасної

концепції слов'янської єдності. Її як показову навчальну установу відвідували студенти з інших держав та імперських столиць Санкт-Петербурга та Москви. Гімназію відвідували посадові особи. У березні 1910 р. до Першої гімназії завітав сербський король Петро I, а в 1911 р. з нагоди сторіччя від утворення її відвідав імператор Микола II. З нагоди ювілею гімназії було присвоєно звання Олександрівської, що значно підняло престиж та авторитет закладу [4, с. 140].

На честь цієї події М. В. Стороженка було удостоєно високої нагороди – орден Білого орла III ступеня. Нагороди отримали ще дев'ять осіб з числа викладачів та гімназистів, що випускалися в 1911 навчальному році. Знайдені нами матеріали в Центральному державному історичному архіві України у місті Києві (далі – ЦДІАУК – О.М.) свідчать, що до цієї події, педагогів інших гімназій нагороджували орденами Святої Анни IV ступеня, орденом Святого Станіслава II-го ступеня та орденом Святого Володимира IV ступеня, згідно з Табелем про ранги [13, 10-11 арк].

Було чимало охочих потрапити на навчання саме у Першу Імператорську Олександрівську гімназію. Підтвердженням цього є лист, знайдений нами у ЦДІАУК, до попечителя Київського навчального округу із проханням залишити дитину у Першій Київській гімназії: «Проживаючая в Киеве по малой Подвальной улице, в доме Подгурского вдова ротмистра Александра Чижикова обратилась с прошением об оставлении сына Петра в 1-й Киевской гимназии на казенном содержании. В следствии чего покорнейше прошу Ваше Высокоблагородие объявить госпоже Чижиковой, что означенная просьба по решению Педагогического совета Киевской 1-й Гимназии не может быть разрешена. 1911 год» [14, арк. 133].

У гімназії під час директорства М. В. Стороженка приділялась значна увага фізичному розвитку молоді, створювались різноманітні спортивні товариства. Керівництво гімназії сприяло естетичному розвитку своїх вихованців. З цією метою викладались хорівий спів, етика, естетика. Було створено власний оркестр [4, с. 143].

Немалу увагу приділяли вивченню латинської мови, про що йдеться в листі до попечителя Київського навчального округу: «Учитель латинского языка в вверенной мне гимназии Андрей Иванов в записках об ученических сочинениях поданных 12 мая текущего года объяснял, что по его мнению ученические сочинения должны служить к приучению учеников к научным работам, и к сожалению имеющиеся работы имеют низкую степень научной основательности. Требую, чтобы учеников не подавших вновь сочинений, в особенности по латинскому языку, не допускать к переводному заседанию педагогического совета» [12, 5-6 арк.].

Регулярно проводились літературні та музичні вечори, що виховували патріотичні почуття гімназистів, сприяли осмисленню значення історичних подій у великодержавному дусі, що згуртовувало гімназистів, сприяло формуванню товариських взаємин між ними [4, с.144].

Висновки. Ми висвітлили лише деякі аспекти життєвого, творчого шляху, педагогічної діяльності М. В. Стороженка, зокрема на посаді директора Першої Київської гімназії, здійснили спробу визначити його внесок у формування тогочасного соціокультурного середовища, традицій освіти. Узагальнимо, М. В. Стороженко своєю діяльністю долучався до творення соціокультурного середовища міста Києва, а саме приділяв велику увагу якості навчального процесу, систематичному вдосконаленню науково-методичного, культурно-естетичного рівня викладачів та гімназистів; впорядкував документацію та архів закладу, дотримуючись системності та науковості; за його ініціативи було засновано постійну бібліотечну комісію, яка здійснювала контроль за бібліотеками закладу, за своєчасним постачанням наукової, методичної та навчальної літератури; організував видавничу справу в гімназії, основу якої склали культурно-освітні заходи, що систематично проводились у закладі. М. В. Стороженко

проявив себе як талановитий історик, керівник і педагог, добрий господарник та просвітитель початку ХХ століття. Він однаково добре вправлявся із освітніми завданнями закладу, із кадровою політикою щодо педагогів, науковою діяльністю, дбав про забезпечення належної матеріальної бази Першої Київської гімназії.

Підсумуємо, багатолітня педагогічно-адміністративна діяльність М. В. Стороженка сприяла тому, що він досконало, із середини знав систему існування та фінансування середньої освіти, урядову політику Міністерства народної освіти як службовець і адміністратор, нагальні потреби гімназій і освітян.

Отже, завдяки своїй наполегливій праці Микола Володимирович Стороженко займає достойне місце серед низки культурно-освітніх діячів Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст., які своєю діяльністю впливали на процеси формування та виховання соціокультурного середовища Києва, генерували традиції освіти і культури міста, були причетні до витворення комплексного соціокультурного портрета педагогів київських гімназій на тлі своєї доби.

Зазначимо, що комплексне й системне дослідження соціокультурного портрета педагогів гімназій Києва у другій половині – на початку ХХ століття залишається нашим нагальним майбутнім завданням.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Білокінь, Сергій. Стороженко Микола Володимирович [Текст] / Сергій Білокінь // Випуск 3. – К.: Інститут історії України Національної академії наук України, 2010. – С. 273-274. – 344 с.
2. Новохатня, Наталя. Микола Стороженко – історик та педагог: матеріали до бібліографії [Текст] / Наталя Новохатня // Історіографічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць на пошану вченого-історика, доктора історичних наук, професора Р. Г. Симоненка. – Київ: Інститут історії України НАНУ. 2002. – С. 182-192.
3. Пазюра, Н.В. Невідома «Автобіографія» Миколи Стороженка [Текст] / Н.В. Пазюра // Український історичний збірник. 2009. – Вип. 12. – С. 488-502.
4. Пазюра, Н.В. До біографії Миколи Стороженка Київська Перша гімназія та соціокультурне оточення [Текст] / Н.В. Пазюра / Історіографічні дослідження в Україні. – Київ: НАН України, Ін-т історії України. - Вип.17. – 2007. – С.133-154.
5. Стороженко, М. З мого життя [Текст] / М. Стороженко / Упор. і вст. ст. В.Ульяновського. – К.: Либідь, 2005. 432 с.
6. Стороженко, М. В. Западно - русские провинциальные сеймики [Текст] / М. В. Стороженко // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1888.
7. Стороженко, М. В. А. Ф. Шафонский [Текст] / М. В. Стороженко // Университетские Известия. – 1886, № X.
8. Стороженко, М. В. Охочекомонный полковник Илья Федорович Новицкий [Текст] / М. В. Стороженко // Киевская старина. – 1885, № VII; 1886, № IX.
9. Стороженко, М. В. Реформы в Малороссии при графе Румянцеве [Текст] / М. В. Стороженко // Киевская старина. – 1891, № III, IX.
10. Стороженко, М. В. К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX ст. [Текст] / М. В. Стороженко // Киевская старина, 1897.
11. Ульяновський, В. І. Три «лики» Миколи Стороженка: «малоросійство» – «російство» – «українство» [Текст] / В. І. Ульяновський // Стороженко Микола: з мого життя. – К., 1997. – С 5-93.
12. Центральний державний історичний архів України у місті Києва (далі – ЦДАУК – О.М.). – Ф.707. – Оп.36. – Спр. 174. Записка учителя латинського язика. – 5-6 арк.
13. ЦДАУК. – Ф.707. – Оп.42. – Спр. 128. О награждении служащих за успешную службу. – 10-11 арк.
14. ЦДАУК. – Ф.707. – Оп.87 – Спр. 4300. Прошение вдовы служащего Чижикова об оставлении сына в 1-й Киевской гимназии. – Арк. 133.
15. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона: В 41 т., в 82 кн. [Текст]. – СПб., 1901. – Т.31. – Кн.62. – С.710.

Статья поступила в редакцию 21.01.2016

REFERENCES:

1. Bilokin, Serhii, 2010. Storozhenko Mykola Volodymyrovych [Ukrainian historians: Bibliographic reference book. Storozhenko Mykola Volodymyrovych]. Kyiv, 273-274 (in Ukrainian).
2. Novokhatnia, Natalia, 2002. Mykola Storozhenko – istoryk ta pedahoh: materialy do bibliohrafii [Mykola Storozhenko - historian and pedagogue: materials to bibliography]. Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu vchenoho-istoryka, doktora istorychnykh nauk, profesora R. H. Symonenka. Kyiv, 182-192 (in Ukrainian).
3. Paziura, N. V., 2009. Nevidoma «Avtobiohrafiiia» Mykoly Storozhenka [Unknown «Autobiography» of Mykola Storozhenko]. Ukrainnyi istorychnyi zbirnyk, 2009. – Vol. 12, 488-502 (in Ukrainian).
4. Paziura, N. V., 2007. Do biohrafii Mykoly Storozhenka Kyivska persha himnaziia ta sotsiokulturne otoczenia [To biography of Mykola Storozhenko Kyiv first gymnasium and socio-cultural environment]. Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. Kyiv. Vyp. 17. 133-154 (in Ukrainian).
5. Storozhenko, M., 2005. Z moho zhyttia [From my life]. Kyiv, 432 p. (in Russian).
6. Storozhenko, M., 1888. V. Zapadno-russkye provyntsyalnye seimyky. [The Western Russian provincial Sejmiks]. Arkhyv Yuhu-Zapadnoi Rossyy. Kiev (in Russian).
7. Storozhenko, M. V., 1886. A. F. Shafonskyi [A. F. Shafonsky]. Unyversytetskye Yzvestyia. no. X (in Russian).
8. Storozhenko, M. V., 1885; 1886. Okhohekomonnyi polk. ovnyk Ylia Fedorovych Novytskyi. [Ohohekomonny Colonel Ilya Fedorovich Novitsky]. Kyevskaia staryna. no VII; IX (in Russian).
9. Storozhenko, M. V., 1891. Reformy v Malorossyy pry hrafe Rumiantseve [Reforms in the Ukraine under Count Rumyantsev]. Kyevskaia staryna. no III, IX (in Russian).
10. Storozhenko, M. V., 1897. K ystorry malorossyiskykh kazakov v kontse XVIII y v nachale XIX st. [To the history of the Cossacks of Little Russia the end of XVIII and the beginning of XIX centuries]. Kyevskaia staryna (in Russian).
11. Ulianovskiy, V. I., 1997. Try «lyky» Mykoly Storozhenka: «malorosiistvo» – «rosiistvo» – «ukrainstvo». [Three «faces» of Mykola Storozhenko: «malorosiistvo» - «rosiistvo» - «Ukrainian identity»]. Storozhenko Mykola: z moho zhyttia. Kyiv, 5-93 (in Ukrainian).
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u misti Kyieva [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F.707. Op.36. Spr. 174. Zapyska uchytelia latynskoho yazyka. 5-6 ark (in Russian).
13. TsDIAUK. [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F.707. Op.42. Spr. 128. O nahrazhdenyy sluzhashchykh za uspeshnuu sluzhbu. – 10-11 ark. (in Russian).
14. TsDIAUK. [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F.707. Op.87. Spr. 4300. Proshenye vdovy sluzhashcheho Chyzhykova ob ostavlenny syna v 1-y Kyevskei hymnazyi. – Ark. 133 (in Russian).
15. Entsyklopedycheskyi slovar Brokhauza y Efrona, 1901. [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]. SPb., T.31. Kn.62. p.710 [in Russian]

Москаленко Олександр Анатолійович – аспірант
Київський університет ім. Б.Грінченка
Адреса: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
E-mail: proksenir@ukr.net

Moskalenko Oleksandr Anatoliyovych – postgraduate
Borys Grinchenko Kyiv university
Address: 18/2, Bul'varno-Kudryavs'ka Str, Kyiv, 04053, Ukraine
E-mail: proksenir@ukr.net